

Åland

inventering av ett maritimt kulturlandskap

Att inventera den maritima kulturmiljön runt Marsund trodde jag var en enkel uppgift, men vartefter arbetet har fortskridit har jag insett att en rad företeelser runtom det ursprungliga inventeringsområdet måste både omvärderas, omfolkas och också inregistreras på nytt.

En rad fornlämningar har fått ny innebörd, ett stort antal nya fornlämningstyper har kunnat registreras och en rad frågor har kunnat formuleras för vidare undersökningar och analyser. Tyvärr lyser svaren på de flesta frågorna ännu med sin frånvaro.

AV MARCUS LINDHOLM

Inveneringen av Marsundsområdet genomförs som ett pilotprojekt och genom att Fornminnesregistrets uppgifter kombineras med Kulturmiljöinventeringen och resultatet jämförs med en nyinventering av samma område där de maritima lämningarna såsom vrak, skeppsbyggnadsplatser, vinterhamnar, lastageplatser m.m. har tagits med. Arbetet har just påbörjats och beräknas ta ytterligare minst ett år i anspråk. Att just Marsundsområdet valdes ut som pilotprojekt beror på att så gott som samtliga kulturelement föreslagna av Christer Westerdahl (1989, s. 57 ff) finns inom området.

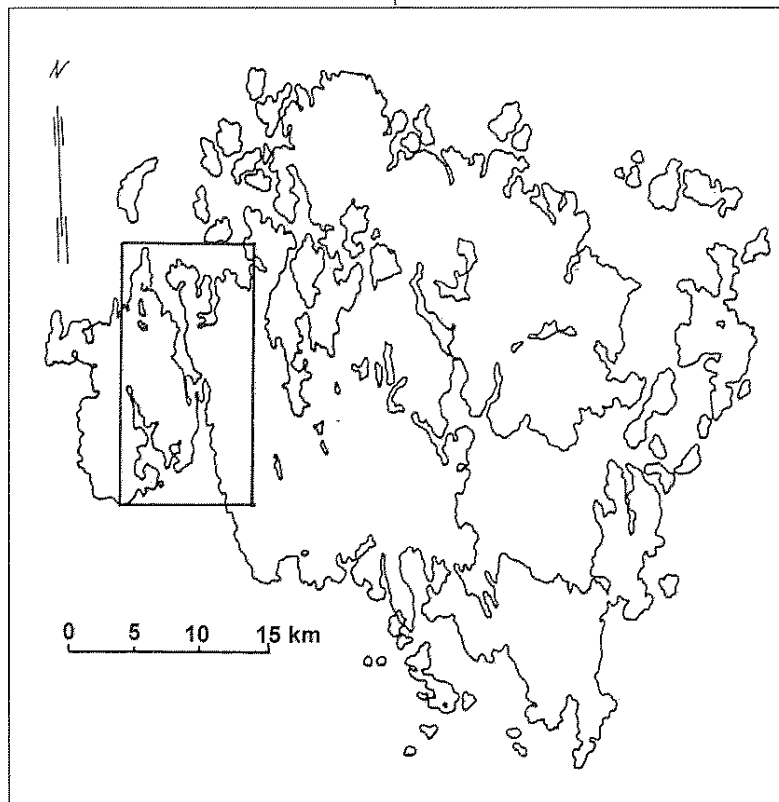
Kulturlandskapet

Det maritima kulturlandskapet har i regel behandlats mycket summariskt både inom den egentliga Kulturminnesinventeringen och inom Fornlämningsinventeringen. Orsakerna till detta är många, men främst beror de på okunskap om det maritima kulturlandskapets betydelse och utseende.

I landskapet Åland har dels en kulturmiljöinventering och dels en fornminnesinventering genomförts och publicerats under slutet på 1970-talet. Det som slår en, då man ser igenom t.ex.

Fornminnesinventeringen för Hammarland är att ingenting förutom en del befästningar från sen tid är inregistrerade längs stränderna och inom strandzonen. Intresset har koncentrerats på de "konventionella" fornlämningstyperna såsom rösen, högggravfält etc. ur ett dessutom övervägande agrart perspektiv.

Schematisk karta över Åland.

Marsundsområdet

Marsund – sundet som skiljer Eckerö från fasta Åland har som farled kontinuerligt använts sedan åtminstone vikingatid. Omkring och i nära anslutning till sundet ligger ett stort antal maritima kulturlämningar såsom skeppsbyggnadsplatser, krängkis-

tor, bryggor, båtlänningar m.m. Ett antal vrak från olika perioder har också registrerats i sundet.

Den intressantaste registrerade fornlämningen i Marsund är sannolikt den fornborg som finns på det högsta berget på Borgö i Marsunds södra inlopp. Borgens funktion är oklar liksom anläggningstiden. Norr om Borgö ligger Kappalö med ett i skriftliga källor från 1500-talet känt sjöfararkapell. Kapellets placering är okänd då ingen närmare inventering av området skett. På Borgö har också observerats ryssugnar, sannolikt från tiden 1714-1720. Enheter ur den ryska skärgårdsflottan låg dock också på samma plats sommaren 1809 varför vissa ug-
när kan härstamma från detta tillfälle.

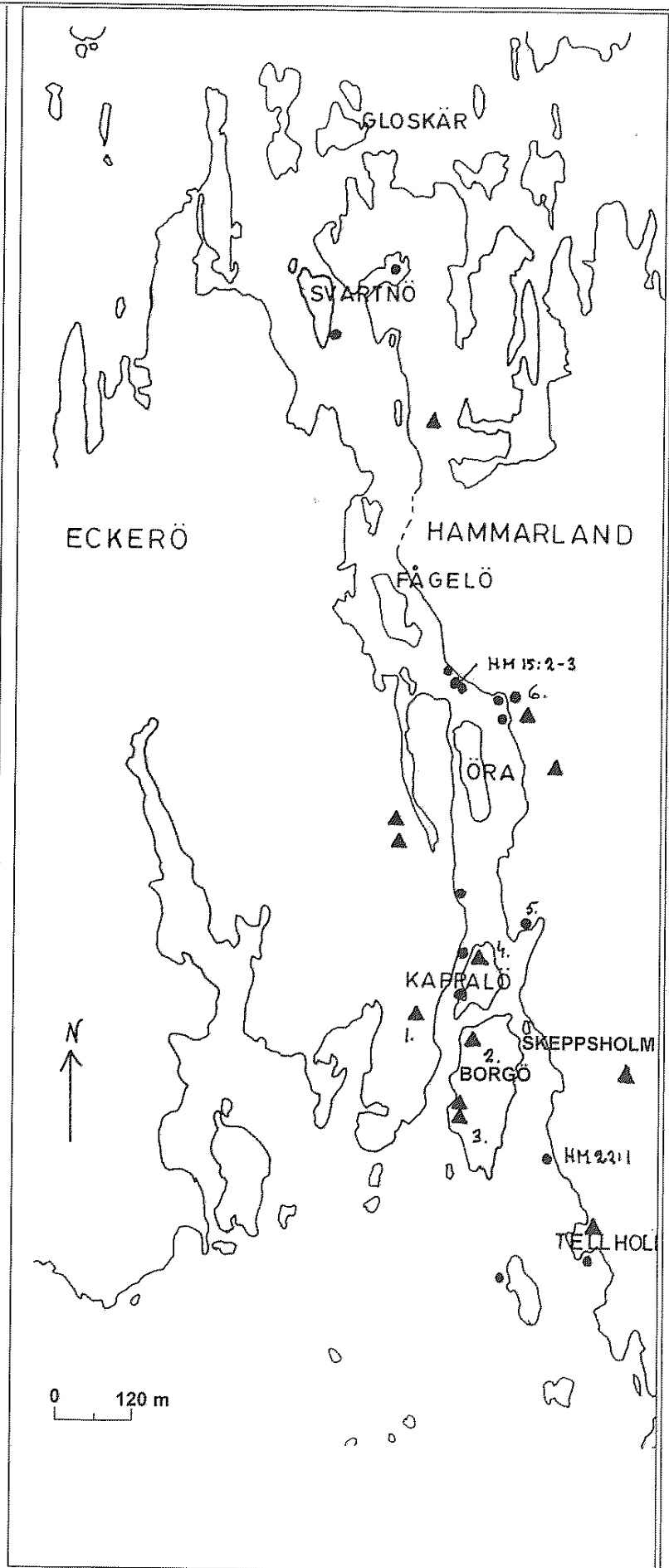
Borgö

Fornborgen på Borgö har tidigare tolkats som en försvars- eller flyktborg men med ett maritimt perspektiv på denna borg förefaller dessa tolkningar både ologiska och extremt landbundna. En flyktborg som är placerad mitt i en tänkt fiendes infallsväg är knappast det bästa stället, liksom det faktum att det enda sättet att nå platsen är per båt. Försvarsborgstolkningen faller av liknande skäl, eftersom sundet under anläggningens tillkomsttid var betydligt bredare, så att man då i avsaknad av fjärrvapen verksamma mot fartyg, endast hade kunnat se på den annalkande fienden. En undervattensinventering av området måste dock göras för att klargöra förekomsten av eventuella påspär-
rar i närheten av Borgö och sär-

Bilden till höger: Marsund.

Undersökningsområdet med tidigare registrerade fornlämningar () och de maritima lämningarna ().

1. Gravfält Björnhuvud 1:1
2. Fornborg
3. Ryssugnar
4. Sjöfararkapell
5. Vinterhamn, skeppsbygnadsplats
6. Vinterhamn, skeppsbygnadsplats. Frebbenby.

skilt på dess västsida.

Sambandet mellan anläggningen på Borgö och det gravfält från yngre järnålder (*Björnhuvud 1:1*) som ligger mitt emot holmen i Eckerö Björnhuvud är intressant, men indikationer på gårdens läge saknas. Gravfältet innehåller minst 9 anläggningar varav en skeppssättning. Något motsvarande gravfält är inte känt från Hammarlandssidan.

Var den medeltida bebyggelsen i området har varit lokaliserad är inte känt, någon inventering av området har inte skett sedan mitten på 1970-talet.

Kappalö

Det sjöfararkapell som enligt källor på 1500-talet låg på Kappalö norr om Borgö indikerar förekomsten av en hamn, där man väntat på tjänilig vind för resan över Ålands hav. I övrigt finns indikationer på vinterhamnar på ett flertal platser längs hela Marsund. Ännu under 1930-talet låg skutor hemmahörande i Hammarland vinterupplagda i olika vikar i Marsund.

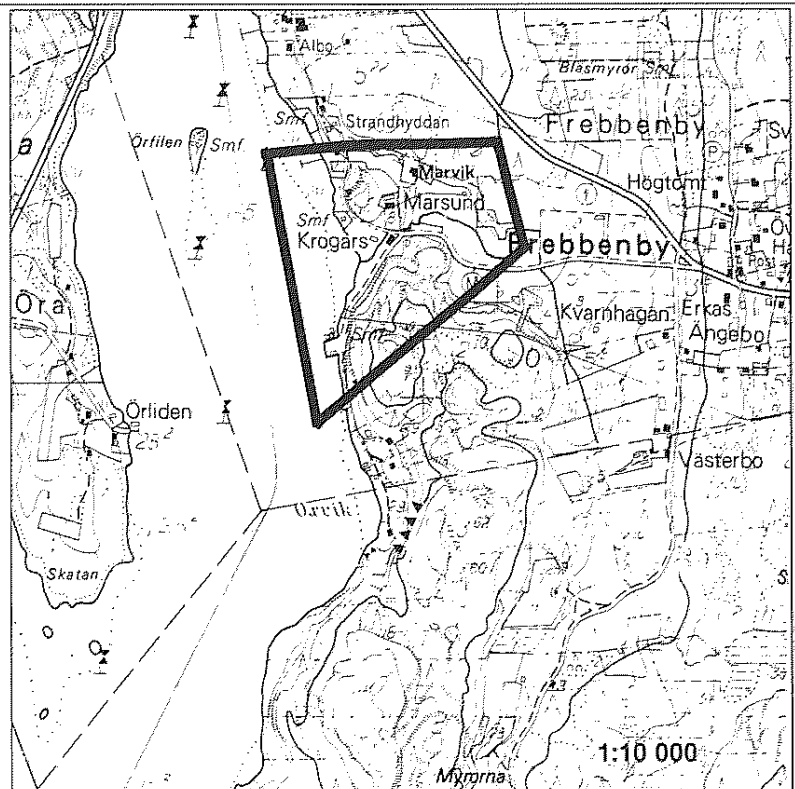
Vraken

Ett antal vrak har också lokaliserats vid de hittills slumpvisa boteninventeringar som gjorts sedan början på 1960-talet. Det förefaller som om huvuddelen av vrakfynden skulle vara mindre än 100 år gamla men i avsaknad av dateringar är det fortfarande bara gissningar.

Det har gjorts dateringar på tre vrak i Marsundsområdet. Det första – det så kallade Sjalberget-vraket (*H M 22:1*) – har preliminärt daterats till 1808 genom fynd av artefakter ombord på vraket medan det andra fyndet bestående av två vrak (*H M 15:2 och 15:3*) är daterade med hjälp av dendrokronologi till slutet på 1700-talet respektive cirka 1830. Dateringen i det första fallet gäller självfallet förlisningsår medan de båda senare gäller det antagliga byggnadsåret.

Frebbenby-området

Militära lämningar finns som tidigare nämnts från den Stora ofreden 1714-21, 1808-09 års krig, samt första och andra världskri-

Karta över Frebbenby-området, ur Kulturmiljöinventeringen.

get. Spåren består av så kallade ryssugnar, fältbefästningar, hus-tomtningar, vrak samt från första världskriget skyttegravssystem, kustartilleriställningar o.dyl. längs Hammarlandssidan och slutligen från andra världskriget då kustartilleri fanns vid Tellholm på Hammarlandssidan i sundets södra del.

Det område som i Kulturmiljöinventeringen har lyfts fram är Frebbenby-området över vilket den gamla postvägen med roddfärjan över Marsund gick. Byn var tidigt ett centrum för Hammarland med både färja, krog, tull och handelsbod. I byns hamn låg också alltid ett förhållandevis stort antal skutor som vinterliggare, de sista ännu på 1930-talet. (Se karta ovan.)

Ett antal platsnamn ger också vid handen att maritim verksamhet har försiggått på platsen men dessa måste undersökas närmare innan man kan dra några slutsatser om ålder eller betydelse.

Botaniska spår

En annan insikation på maritim verksamhet som bör undersökas är botaniska spår. Vid vinterhamnar och områden där främmande militär har varit förlagda har en

annorlunda flora ibland uppstått. Särskilt ballasten från vinterupplagda fartyg kunde innehålla frön från främmande växter som i många fall aklimatiserats runt sådana platser.

Frågan om den "försvunna" medeltiden kräver ytterligare inventeringar och också arkivforskning. Jag utgår ifrån att det finns ett stort antal lämningar oregistrerade och också oupptäckta. En noggrann inventering både av strandzonen upp till åtminstone 5 meterskurvan samt täckande bottenundersökningar med hjälp av både dykare och side-scanner sonar kommer troligen att kasta nytt ljus över både tidig sjöfart och kustrelaterad bebyggelse i detta område.

Referenser:

- Musei-byrå 1979. Fornminnesinventering Eckerö. Mariehamn.
- Musei-byrå 1979. Fornminnesinventering Hammarland. Mariehamn.
- Musei-byrå 1980. Kulturmiljöinventering Hammarland. Mariehamn.
- Westerdahl, C. 1989. Norrlandsleden I. Härnösand.